Николай Теодосиев

КАТАЛОГ
НА БЪЛГАРСКИТЕ ПЕЧАТНИ КНИГИ

1508–1878

ВЕЛИКОТЪРНОВСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

FOR USE IN
READING ROOM ONLY

IVERSITY OF ILLINOIS
LIBRARY
AT URBANA-CHAMPAIGN
SLAVIC

КАТАЛОГ НА БЪЛГАРСКИТЕ ПЕЧАТНИ КНИГИ 1508–1878

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ"

написасѧ сіѧ книга

глаголемаѧ

КАТАЛОГЪ

на ветхъı-тъı български книгъı

въ ползоу на собиратели-тъı и книголюбцъı-тъı
българскъı во простъı и краткъı българскії ѧзъıкъ.

Собрана ѡт различнъı списателъı троудомъ
Ніколаѧ Теодосіовича родомъ Белочерковченца
ѡт Терновское окроужіе, и типомъ издана на светъ
с иждивеніемъ, и настоѧнїемъ его же.

за оупотребленіе на българско-то юношество,
и секомоу человекоу коїто люби да сѧ пользоува
ѡт ветхъı-ти българскъı книгъı.

въ лѣто ѡт сотвореніѧ міра, ЗФЄІ:
ѡт рождества же по плоти Бога Слова, ВЗ

Николай Теодосиев

КАТАЛОГ
на
БЪЛГАРСКИТЕ
ПЕЧАТНИ
КНИГИ

1508–1878

София. 2007
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

Книгата се издава с финансовата помощ
на
ТЕОКОМ® ООД

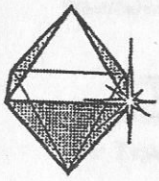

ХИМИЧЕСКИ ПРОДУКТИ

ЛАБОРАТОРНА СТЪКЛАРИЯ

БИТОВА ХИМИЯ

© 2007 Николай Милчев Теодосиев
ISBN 978-954-07-2559-8
Университетско издателство „Св. Климент Охридски"

015.499
T264k
Bulgarian Reference
(Slovic)

СЪДЪРЖАНИЕ

Предисловие 7

Раздел I. Първопечатни книги 1508–1801 35

Раздел II. Старопечатни книги 1802–1878 57

Първа част. Книги на български език 59

Втора част. Книги на чужди езици 298

Азбучен указател 315

Авторски указател 369

Списък на старопечатните книги, неописани в РБВК 381

Разпределение на старопечатните книги по години 385

Раздел III. Периодични издания 1842–1878 387

Приложения 417

Л.А.

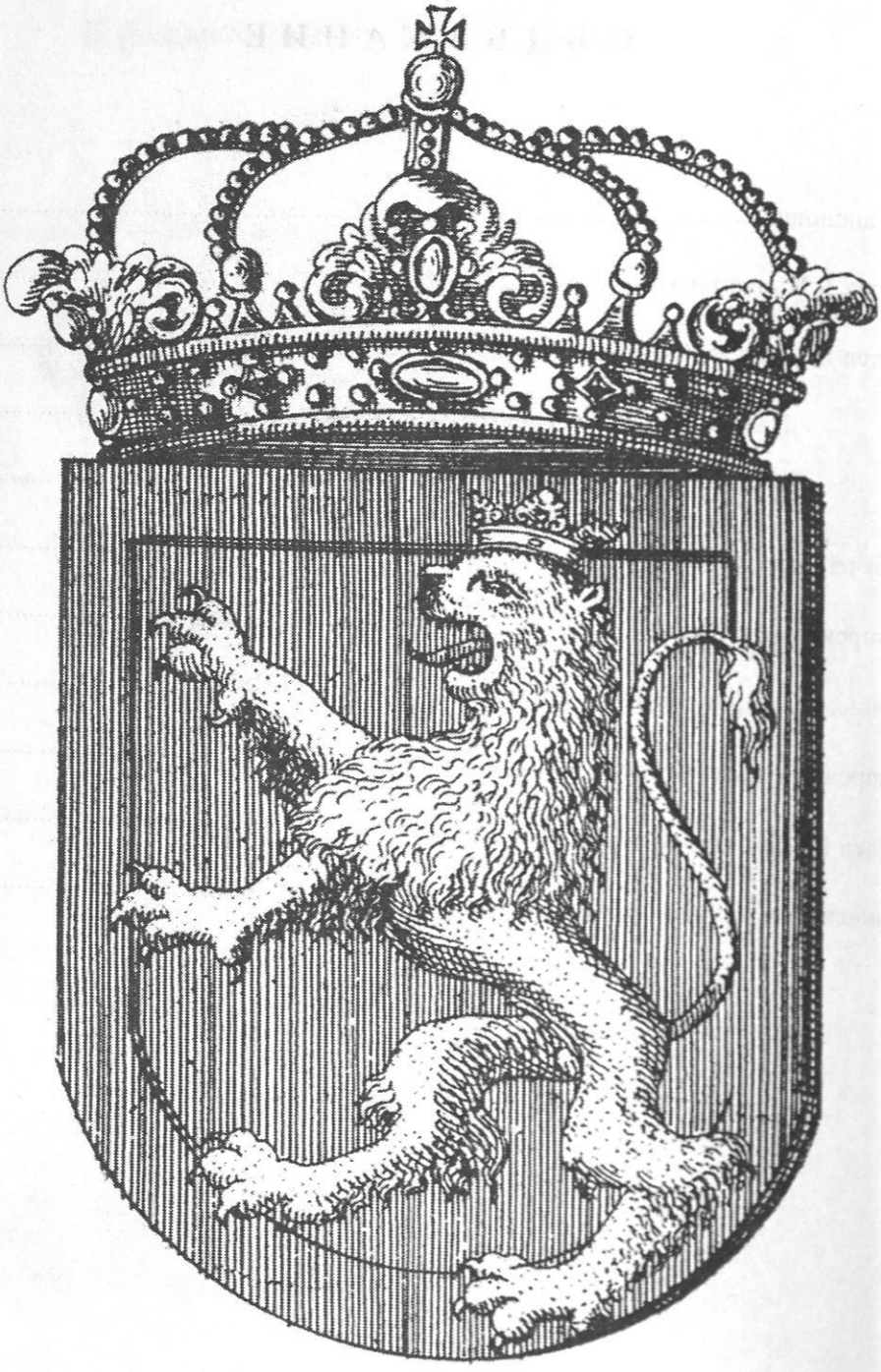

ПРЕДИСЛОВИЕ

За каталога

Предлаганият каталог представлява опит да се съберат в едно издание по възможност всички печатни български книги и периодични издания, излезли през периода от 1508 до 1878 г. Долната хронологична граница се определя от годината на издаване на първата печатна книга на среднобългарски език във Влашко – „Служебник", от свещеноинок Макарий, а горната е фиксирана от годината, в която България възстановява независимостта си.

В рамките на този период се оформят два времеви диапазона: книгите, отпечатани между 1508 и 1801 г., се означават като **първопечатни**, докато тези, излезли от печат между 1802 и 1878 г., се наричат **старопечатни**. Понякога вместо „старопечатни книги" се употребява терминът „българска възрожденска книжнина". Във втория период попадат и българските **периодични издания**, излезли от печат до края на 1878 г. Според някои автори книгите, издадени през 1878 г., не трябва да се причисляват към старопечатните, тъй като през по-голямата част от нея България е вече свободно княжество. По наше мнение книгите, отпечатани през 1878 г., също принадлежат към възрожденската книжнина. От гледна точка на библиографията 1878 г. е по-скоро преходна, защото през тази година все още не са създадени някакви особено благоприятни условия за книгоиздаване. Например броят на отпечатаните през 1878 г. книги не е много по-голям от броя им през предходните две години и практически е равен на нивото от началото на 60-те години на XIX в.

Основният обем и внимание в каталога е отделено на описание на старопечатните книги. Първопечатните книги са описани по-скоро за пълнота на изложението, но и защото досега те не са се появявали като цялостен списък в каталожно издание, предназначено за по-широка употреба. Данните за съставяне на описа на първопечатните книги са взети предимно от обзорната статия на Богданов (1963), а също и от други автори (Атанасов, 1959; 1980; Райков, 1967), като са направени някои допълнения. Списъкът съдържа 91 първопечатни книги.

Библиографското описание на българските **старопечатни** книги има вече над 160-годишна история. Първият опит да се опишат отпечатаните на новобългарски език книги прави руският славист и филолог Измаил Срезневски през 1846 г. Той описва в хронологичен ред 62 книги с анотации, а част от тях – с образци от текста (Гергова, 2004).

Първият българин, съставил опис на печатните книги, е Иван Шопов, който през 1852 г. издава брошурката „Список за Болгарскы-те книгы, които са издадени до сега. Цареград. В Типографія-та Ц. Вестника. 1852.“. (В настоящия каталог книгата е описана под № **52-27**). Шопов изброява 143 книги и периодични издания, които към онзи момент представляват около 55 % от излезлите печатни издания, което е много добро постижение.

Следващ опит прави К. Иречек през 1872 г.: „**К**нигопис на новобългарска-та книжнина 1806-1870. Събрал *Јос.Конст. Јиречек*. Віена.“ (**72-32**). Според него към 1870 г. броят на печатните издания е 550, което съставлява около 40 % от действителния.

След Освобождението старопечатните книги са описвани няколкократно от Александър Теодоров-Балан през 1893 и 1909 г. (Балан, 1909), Валерий Погорелов (Погорелов, 1923) и др. Описът на Погорелов, най-издържаният от библиографска гледна точка, включва 1646 книги, издадени до края на 1877 г., но в този брой неправилно са включени 20 карти и няколко периодични издания.

Най-пълен опис на старопечатните книги досега съдържа публикуваният през 1957-1959 г. „Репертоар на българската възрожденска книжнина“ (РБВК) на М. Стоянов (Стоянов, 1957; 1959). В него са включени 1900 книги на български език и 157 на чужди езици, или общо 2057 книги, издадени до 1878 г. Около 30-40 от тези книги обаче трябва да се считат за несъществуващи, тъй като са описани само по обяви, публикувани в българския възрожденски печат или по-късно.

Споменатите по-горе описи днес са или библиографска рядкост, или прекалено обемисти и непрактични за целите на книголюбителя. В този аспект по-добро решение дава каталогът на антикварните книги на Михайлов и Цветков (1984), но той включва само малка част от старопечатните издания.

Наскоро бяха публикувани два каталога, съдържащи описи на старопечатните издания, които се съхраняват в градските библиотеки на гр. Стара Загора (Чикакчиева, Драганова, 2005) и гр. Шумен (Дженева и др., 2005). В тях са описани общо 1074 книги, включително 15, които не фигурират в РБВК на М. Стоянов (1957; 1959)*. Тъй като тази извадка (1074 броя) представлява приблизително половината от броя на книгите, установен от М. Стоянов (1957; 1959), то в чисто вероятностен аспект е за очакване да бъдат открити приблизително поне още 15 неописани книги. Например една

* Броят на „неописаните” книги в двете издания е по-голям от 15, но някои от тях са включени погрешно, или не принадлежат към българската възрожденска книжнина.

от тях би могла да бъде третото издание на „Землеописателен атлас в двадесет и четыре харты“, съставен от Хр. Г. Данов. Първото и второто издание фигурират в РБВК. Тъй като съществуването на четвъртото издание на тази книга е категорично потвърдено (вж. **76-5а** в този каталог), почти сигурно е, че трябва да има и трето издание, излязло най-вероятно през 1875 г.

Заслужава да се споменат и откритите от съставителя на този каталог неизвестни досега книги (вж. **44-19, 50-14а** и **68-74а**). Тези примери показват, че вероятността един редови книголюбител да попадне на все още неизвестна старопечатна книга никак не е малка.

В предлагания каталог са описани общо 2039 старопечатни книги, от които 159 на чужди езици. За основа на нашия каталог служи хронологичният списък (показалец), направен от М. Стоянов (1957). От този списък са пропуснати най-съмнителните книги и са добавени 26 „нови“ (включително споменатите по-горе 15), неописани в РБВК. Любопитно е, че сред „новите“ книги няма нито една от тези, които са описани в РБВК на базата на **обяви** в периодичния печат или другаде. С други думи, голяма част от описаните само въз основа на обяви книги вероятно никога не са издавани.

За съставяне на списъка с **периодичните издания** са използвани предимно данните на Стоянов (1957) и Иванчев (1962), но подреждането е направено по азбучен ред на заглавията, което е по-удобно. Описани са общо 97 периодични издания. В крайна сметка общият брой на библиографските единици, отразени в настоящия каталог, възлиза на 2227 книги и периодични издания.

Около една трета от описаните в каталога книги и периодични издания на български език са прегледани директно, т.е. de visu. За описанието на останалите са използвани главно данните на Стоянов (1957; 1959) и Погорелов (1923), в които също има отделни пропуски и неточности. Поради това в предлагания каталог малки грешки и отклонения от реалния текст на заглавната страница са неизбежни, за което предварително се извинявам.

Каталогът е предназначен предимно за книголюбители и колекционери, както и за всички читатели, които се интересуват от старата българска книжнина. Той е структуриран така, че търсеното издание може да бъде открито с минимални усилия само ако е известно заглавието му. Каталогът не е научен труд, но като справочно пособие би могъл да бъде полезен и на специалистите библиографи.

За масовия читател печатните издания, публикувани през този период (1508–1878), са практически непознати. Вероятно у голяма част от обикновените хора битува мнението, че тези книги са изключително редки и недостъпни за редовия читател. Това е вярно за първопечатните, но не и за

старопечатните книги, някои от които са издавани в значителни за времето си тиражи, съхранявани са от частни лица като семейни реликви и така са оцелели до днес в значителен брой. Все още не е рядкост да се попадне на старопечатна книга, която е с неразрязани страници, което говори, че не е употребявана изобщо. Обикновено такива екземпляри са много ценни за колекционера, защото са перфектно запазени.

Кратко въведение в историята на българския език

Основен критерий за класифицирането на една книга като принадлежаща към българската национална книжнина е езикът, на който е написана. Този критерий обаче не е така лесен за възприемане и използване, поради което трябва да бъде обсъден малко по-подробно.

Всеки среднообразован българин познава достатъчно добре политическата история на българската държава и основните периоди в нейното многовековно развитие. По-малко известна е историята и промените, които търпи българският език във времето.

Българският език, както и всички други езици, се изменя съществено от основаването на българската държава до днес. За разлика от всички други славянски езици той единствен претърпява съществена качествена метаморфоза – превръща се от синтетичен (падежен) в аналитичен (безпадежен), каквито са повечето съвременни западноевропейски езици*. Освен това аналитичният характер на българския език (включително и на македонския говор, който е официален език на Република Македония) се реализира чрез едно сполучливо изобретение, плод на българския народен гений, а именно задпоставения член.

В развитието на говоримия български език могат да се разграничат пет периода (Русинов, 1999; Харалампиев, 2001):

1. Начален период на езиков дуализъм – края на VII – края на IX в.
2. Старобългарски език – края на IX – края на XI в.
3. Среднобългарски език – XII – XIV в.
4. Преходен период (ранен новобългарски) – XV – средата на XVIII в.
5. Новобългарски език – от средата на XVIII в до днес.

* Бъдещето на синтетичните езици е да се превърнат в аналитични (Харалампиев, 2001, с. 190).

Най-слабо проучен е първият период, наричан още „предписмен“. Той се характеризира с две главни особености: наличие на два етноса, говорещи на различни езици (славяни и прабългари) и отсъствие на собствена писменост*. През този период не може да се говори за книжовен език (като такъв се използва гръцкият), поради което повечето историци на българския език неоснователно поставят началото на историята на езика ни твърде късно - от края на IX в., когато се въвежда кирилската писменост. Неоснователно, защото е възможно именно през началния период да са се формирали основата и посоката за бъдещото развитие на българския език. Например днес е установено със сигурност, че наченки на аналитизъм се забелязват още в ранните старобългарски писмени паметници. Употреба на задпоставен член откриваме в един от първите писмени паметници с граждански текст, какъвто е Битолският надпис на цар Иван Владислав от 1015 г. (Заимов, 1970).

Преходът от синтетизъм към аналитизъм върви бавно, започвайки вероятно от VII в., и в общи линии завършва към края на XIV в. Защо само българският сред останалите славянски езици е развил тази особеност, остава въпрос без ясен отговор. Предложени са различни хипотези, от които най-сериозни са следните три: 1. Спонтанен процес, зародил се в езика на славяните от българската група още при разселването им на Балканския полуостров; 2. Влияние на гръцкия език; 3. Прабългарско влияние.

Първата хипотеза не дава отговор на въпроса - защо аналитизмът и задпоставеното членуване се развиват сред славянските езици само в българския език. Втората хипотеза не е много убедителна, поради това че в гръцкия език членуването е предпоставено. Заслужава внимание третата хипотеза.

Ролята на прабългарите за формирането на българската държава и народност от никого не се отрича. Доскоро обаче се считаше, че влиянието на прабългарския език е било нищожно и с претопяването на етноса е изчезнал и езикът, чийто носител е бил. Наред с това се насаждаше представата, че прабългарският език е бил тюркски, а прабългарите – номади-войни с ниска материална култура.

С натрупването на солиден обем от епиграфски и археологически данни тези позиции трябва да се считат за погрешни или неточни. Както славяните, така и прабългарите не са имали писменост до края на IX в. Но прабългарите, главно в лицето на управляващата династия, активно са използвали писменото слово за разнообразни цели. Известни са около сто прабългарски надписи от „предписмения“ период, в преобладаващата си част издълбани върху камък на гръцки език, сред тях има два надписа – на прабългарски с

* Ролята на траките при формирането на старобългарския език е нищожна.

гръцки букви (Бешевлиев, 1979; 2003). Особен интерес представляват триумфалните надписи – едно напълно оригинално българско творение. На този фон – нито един славянски надпис от предписмения период.

През последните години изследванията на Петър Добрев (2005) показаха, че езикът на прабългарите още преди идването им в Европа е бил аналитичен, при това не е бил тюркски, а по-близък до иранския. И което е по-важно, членуването в прабългарския език вероятно било **задпоставено**. Логично е да се допусне, че преходът от синтетизъм към аналитизъм в езика на българските славяни да е индуциран и катализиран от прабългарския език. Той е бил държавен език (език на ханската канцелария и местната администрация) в продължение на повече от двеста години, до приемане на кирилската писменост. През този дълъг период двата езика, славянски и прабългарски, са се употребявали паралелно, изпитвали са взаимно влияние, особено сред населението. Славяните интуитивно са възприемали аналитизма на прабългарския език като по-рационален, докато прабългарите, бидейки малцинство, постепенно са заменяли думите от своя език със славянски. Последният процес станал особено интензивен след покръстването през 864 г. и най-вече след въвеждането на кирилската писменост през 886 г. Тезата, че прабългарите са били много малко в сравнение със славянитебългари и от техния език нищо не е останало, трябва окончателно да се изостави. Сред стоте най-често употребявани (базисни) думи в съвременния български език около 30% имат прабългарски произход (Добрев, 2005). Сред тях са думи като: аз, баща, бате, вървя, голям, жълт, кака, куче, къща, мъж, око, опашка, планина, уста, хубав, хвърча, червен и др. Дори думата „книга" има прабългарски произход (Гергова, 2004, с. 97).

През 886 г. княз Борис I въвежда в България като книжовен езика на българите от славянски произход, като съзнава ясно, че така обрича българския език на окончателна забрава и отмиране. Въведената официално кирилска писменост се базира на диалекта на живеещите около Солун славяни, който по своите особености се отнася към източно-българските говори (Русинов, 1999). С тази стъпка се слага сигурна преграда срещу нахлуването на гръцкия език сред българското население – опасност, която Борис I добре е схванал като по-голяма, отколкото пренебрегването на прабългарския език. Така се появява езикът, който днес наричаме **старобългарски**. Най-общо това е езикът, на който са говорили българите от славянски произход през средата на IX в. Още по това време този език не е бил чисто славянски, което ясно личи по наименованието на първата буква в азбуката „аз", която е прабългарска. Трябва да се прави разлика между старобългарски, прабългарски и старославянски (или праславянски) език. Първите два се използват

в България паралелно до окончателното изчезване на прабългарския като самостоятелен език, докато третият е старият общ език на славяните, на който те са говорили преди да започне разселването им из Европа.

Днес се приема, че Кирил и Методий създават оригинална писменост, чиято графика на буквите рязко се отличава от гръцката и съдържа елементи от прабългарските рунически символи, особено за специфичните български звуци (като Б, Ж, Ц, Ч, Ъ, Щ - повечето от тях общи за славяни и прабългари). Тази азбука в по-ново време е наречена **глаголица**. На българска почва глаголицата не просъществувала дълго, вероятно защото още преди въвеждането ѝ е имало практика да се пише с гръцки букви на български, а графиката на гръцкото уставно писмо е по-опростена от тази на глаголицата. Така постепенно се създава нова (фактически стара) азбука, наречена по-късно **кирилица**, която с времето се налага и измества напълно глаголицата (Георгиев, 1981; Мирчев, 2000). Последната обаче остава в употреба до късното средновековие сред хърватските книжовници.

Важна особеност на въведения старобългарски език и писменост е, че освен като литературен и държавен (език на царската канцелария и местната администрация) той става и култов език. На него се превежда и пише цялата богослужебна литература. В резултат на това той става култов език и за много други православни християнски народи. Това обаче води както до положителни, така и до отрицателни последствия. Положителните са свързани най-вече с разпространението на българската книга с богослужебен и светски характер сред останалите славянски и някои неславянски народи. Там той поема ролята на литературен език и постепенно се изменя под влияние на местния език – възникват т. нар. **редакции** на старобългарския език.

Отрицателните последствия са свързани с факта, че бидейки култов, писменият старобългарски език осезаемо започва да изостава от развитието на говоримия. Това е така, защото всяка корекция на първоначално преведените „свещени“ книги би могла да се изтълкува като ерес, поради което преписвачите на богослужебна литература почти не са се отклонявали от езика на оригиналите в продължение на няколко века. Едва когато старите текстове ставали трудно разбираеми за читателите, а също и за самите преписвачи, последните са се решавали на незначително осъвременяване. Така говоримият език съществено се е отклонявал от книжовния. Докато старобългарският език през периода IX–XI в. е бил преимуществено синтетичен, от XII в. **говоримият** български започва да става предимно аналитичен. В резултат на този процес езикът и правописът търпят промени, което дава основание да се говори за оформянето на т. нар. **среднобългарски** език. Неговият обхват е периодът XII–XIV в.

Таблица на старобългарските азбуки

Глаголически букви	Числена стойност	Кирилски букви	Числена стойност	Звукова стойност	Наименования
ⰰ	1	а	1	*а (a)*	азъ
ⰱ	2	б	—	*б (b)*	боукы
ⰲ	3	в	2	*в (v)*	вѣдѣ
ⰳ	4	г	3	*г (g)*	глаголи
ⰴ	5	д	4	*д (d)*	добро
ⰵ	6	є	5	*е (e)*	єсть
ⰶ	7	ж	—	*ж (ž)*	живѣтє
ⰷ	8	ѕ, ꙁ	6	*дз (dz)*	ѕѣло
ⰸ	9	ꙁ, ѕ	7	*з (z)*	землꙗ
ⰺ ⰻ	10	(ι) і, ї	10	*и (i)*	иже
ⰼ	20	и	8	*и (i)*	—
ⰽ	30	(ћ)	—	*г' (g')*	—
ⰾ	40	к	20	*к (k)*	како
ⰿ	50	л	30	*л (l)*	людиѥ
ⱀ	60	м	40	*м (m)*	мꙑслитє
ⱁ	70	н	50	*н (n)*	нашь
ⱂ	80	о	70	*о (o)*	онъ
ⱃ	90	п	80	*п (p)*	покои
ⱄ	100	р	100	*р (r)*	рьци
ⱅ	200	с	200	*с (s)*	слово
ⱆ	300	т	300	*т (t)*	творѣдо
ⱇ	400	оу, ѹ	400	*у (u)*	оукъ

Глаголически букви	Числена стойност	Кирилски букви	Числена стойност	Звукова стойност	Наименования
Ⰲ Ⰳ	500	ф, ф	500	*ф (f)*	фрѣтъ, фертъ
ⰴ	(500)	ⰴ, д	9	*гръц. ϑ*	—
Ⰵ	600	х	600	*х (ch)*	хѣръ
Ⰶ	700	ѡ	800	*о (o)*	отъ
Ⰷ	800	щ	—	*шт (št)*	шта
Ⰸ	900	ц	900	*ц (c)*	ци
Ⰹ	1000	ч	90	*ч (č)*	ча, чръвь
Ⰺ	—	ш	—	*ш (š)*	ша
Ⰻ	—	ъ	—	*ъ*	юръ (голям ер)
Ⰼ(Ⰼⰸ), Ⰼⰸ	—	ъи (ъı), ъı	—	*руско ы (y)*	юръı
Ⰽ	—	ь	—	*меко ъ*	юрь (малък ер)
—	(800?)	ѣ	—	*э (=ä) (ě)*	ıатъ
Ⰾ	—	ю	—	*ю (ju)*	—
—	—	ıа	—	*я (ja)*	—
—	—	ıе	—	*йе (je)*	—
Ⰿ	—	ѧ, ѧ, ѧ	900	*е̂ⁿ (ę)*	ѧсъ (малък юс)
Ⰾ	—	ѫ	—	*о̂ⁿ (o.)*	ѫсъ (голям юс)
Ⰿ	—	ıѧ	—	*йе̂ⁿ (ję)*	ıѧсъ
Ⰾ	—	ıѫ	—	*йо̂ⁿ (jo)*	ıѫсъ
—	—	ѯ	60	*гръц. ξ (ks)*	ѯи
—	—	ѱ	700	*гръц. ψ (ps)*	ѱи
Ⰿ	—	(ѵ ѵ)	400	*гръц. υ (y)*	ѵжица

Определящо влияние за оформяне и затвърждаване на нормите на среднобългарския език и писменост има Търновската книжовна школа, основана и ръководена от Патриарх Евтимий. Стремежът на книжовниците от тази школа е бил да не допускат въздействие на говоримия език върху книжовния. Други книжовници обаче, извън тази школа, пишат на език, синтетичен по граматическия си строеж, но в който проникват някои елементи от говоримия език. Доминираща се оказва Евтимиевата школа, поради което книжовният среднобългарски език не е имал шанс да се демократизира още тогава по пътя на постепенната еволюция към говоримия език. Именно през среднобългарския период падежната система в говоримия език напълно губи почва за сметка на развитието на членни форми (Единството, 1978).

При тези условия ни заварва унищожителната стихия на турските пълчища. Ние, българите, виждаме в петвековното османско потисничество само негативи. В политически и икономически план това е така. По отношение на развитието на българския език обаче чуждото владичество изиграва известна положителна роля. Като изключим претоварването на езика ни с турцизми, ползата се заключава в това, че говоримият език се развива по своя естествен път, без официални норми, правила и ограничения. Набрал правилна посока и скорост още от времето на Първата българска държава, говоримият български език се превръща окончателно в аналитичен, като изоставя почти напълно падежите за сметка на използване на предлози и задпоставени членове. В народния говор, съответно в новобългарския език, обаче се запазва звателният падеж (по-скоро звателните форми), който прави езика ни по-гъвкав, по-приятелски.

По времето на турските нашествия по българските земи голям брой български книжовници се спасяват отвъд Дунава във Влашко и Молдова. Носейки със себе си най-добрите образци на българската ръкописна школа, те попадат там почти в своя среда, тъй като среднобългарският език по това време е официален книжовен език в румънските княжества. Именно от средите на тази българска интелигенция след около един век се появяват първите издатели на печатни българо-румънски книги.

През втората половина на XVII в. в Русия възниква най-известната редакция на старобългарския език, руската, която получава по-късно специално наименование: **църковно-славянски**. Той представлява изкуствен културов език, създаден с цел да се въведе единен богослужебен език за източно-православните християни. Появява се като резултат от проведените реформи от руския патриарх Никон (1652–1667). След въвеждането му ру-

ските богослужебни книги започват да се пишат само на него, вследствие на което той започва да влияе върху езика на новобългарските книги. Например Паисиевата история е писана на смес от църковно-славянски и говорим, но силно окастрен български език. Някои наши възрожденски книжовници са смятали църковно-славянския за старобългарски и са настоявали той да се приеме като книжовен писмен език за българите. Но още в края на XVIII в. църковно-славянският става неразбираем дори за някои български свещеници.

По това време, в зората на Възраждането, говоримият български език е вече аналитичен. Някои от малкото образовани българи в първата четвърт на XIX в. са стъписани от разликата между езика, на който са написани средновековните български книги, и езика на народа, който се употребява на улицата или в българските дюкяни. Този „уличен" език сега наричаме **новобългарски**. Липсата на падежи и използването на членни форми, нехарактерни за старобългарския и другите славянски езици, карат тези български книжовници да смятат, че говоримият език не може да се превърне в книжовен. Подобно становище е застъпвал и авторитетният руски българист Юрий Венелин (Арнаудов, 1935). Разликата между старобългарския, и дори среднобългарския, и говоримия новобългарски е толкова голяма, че възниква много остра дискусия: трябва ли да пишем на новобългарски, или е по-добре да се върнем към старобългарските си корени и да започнем да употребяваме отново падежи. За някои българи със здрав разум и модерно европейско мислене като Петър Берон решението е еднозначно – ще пишем само на новобългарски, така както говорят обикновените хора. Намира се немалка група книжовници, които застават на противоположната позиция: говоримият (новобългарският) език е език на простолюдието и на неграмотните българи, следователно на него не трябва да се пише; ще се пише на „славянски" (имат предвид на църковно-славянски или на старобългарски). Трети се колебаят и търсят някакво компромисно решение, някакъв хибрид между старобългарския и новобългарския. Тези лутания на нашата възрожденска интелигенция продължават до 60-те години на XIX в. и са отразени в не едно от старопечатните издания*. След дългогогодишни спорове надделява схващането, че книжовният език трябва да се базира на говоримия (народния) език. В крайна сметка, по пътя на естественото си развитие новобългарският език се превръща в един от най-съвършените и рационални

* В една статия във в. „България", бр. 54 от 30 март 1860 г. Драган Цанков критикува рязко тези свои колеги, които все още не могат да осъзнаят, че „ ... знакът, чрез когото просвещеннити языци ся отличават от непросвещеннити, е употребението на членът."

езици в света, който превъзхожда по богатство и изразни възможности езици като английския, френския и руския (Казанджиев, 1943).

Езикът на българските печатни книги

Използваният в старите български печатни издания **език** служи за доста ясен разделител между първопечатните и старопечатните книги. Първопечатните книги са написани по правило на среднобългарски (книжовен!) език, който се употребява в три варианта:

1. Среднобългарски език в двете му редакции - източна и западна.
2. Среднобългарски, примесен с хърватски, руски и/или църковно-славянски.
3. Среднобългарски, примесен с новобългарски и други славянски езици.

Първият вариант е характерен за периода XVI – средата на XVII в., вторият и третият се използват от средата на XVII до началото на XIX в. Малък брой български първопечатни книги са написани на латински и гръцки. Трябва да се отбележи, че говоримият български език през времето, когато се появяват първопечатните книги (XVI–XVIII в.), съществено се различава от книжовния среднобългарски. По-близо до говоримия народен език през този период стоят книгите на дамаскинарите, които обаче са само ръкописни.

За днешния българин книгите, написани на среднобългарски език, могат да се окажат на пръв поглед неразбираеми. В действителност по-неразбираем се оказва църковно-славянският език. Привидната трудност при възприемането на текст, написан на среднобългарски, произтича по-скоро от непривичната графика (шрифт) на буквите, липсата (особено в ранните книги) на разделителни интервали между думите и използването на непознати за съвременния читател съкращения. Тези особености на текста лесно могат да се преодолеят така, че без особени усилия и специална езикова подготовка е възможно да се прочете поне част от текста на българска печатна книга, издадена примерно преди 500 години.

При **старопечатните** книги доминира новобългарският език. Изключение правят някои богослужебни книги, написани на църковно-славянски, както и изолираните опити на някои автори да пишат на някакъв осъвременен вариант на старо- или среднобългарски, примесен с новобългарски. Нормите и правилата на новобългарския език са установявани през целия възрожденски период и са възприемани в различна степен от различните книжовници. Това именно развитие и усъвършенстване на писменият новобългарски език

прави текста на старопечатните книги понякога забавен, понякога поучителен, но във всички случаи много интересен. Около 8 % от всички старопечатни книги са написани на чужди езици (в този процент не влизат книгите на църковно-славянски, които формално се причисляват към написаните на български).

Критерии за принадлежност към българската книжнина

Кои са критериите, на базата на които една първопечатна или старопечатна книга се причислява към българската национална книжнина? Досега за общопризнати се приемаха критериите на М. Стоянов (1957), формулирани при описание на старопечатните издания. За целите на настоящия каталог тези критерии трябва да бъдат разширени, за да обхванат и първопечатните книги.

В каталога за българско се приема печатно издание, което отговаря на един или повече от следните **критерии**:

1. Написано и редактирано на среднобългарски или новобългарски език от българи или от чужденци, независимо от използваната азбука.
2. Написано и редактирано от българи на чужди езици.
3. Написано на средно- или новобългарски и същевременно и на чужд език (паралелен текст).
4. Написано на чужд език, включително на църковно-славянски, но издадено с финансовата подкрепа („иждивение“) на българи, или предназначено предимно за българската читателска аудитория.

Определянето на принадлежността на една **първопечатна** книга към българската национална библиография е значително по-сложно, отколкото при старопечатните издания. Поради редица културно-исторически обстоятелства първопечатните книги не принадлежат единствено на българската национална книжнина. По-голямата част от първопечатните книги са написани на среднобългарски език, но, от друга страна, те са публикувани извън българските земи, често от съставители или печатари - чужденци, поради което са свързани освен с българската култура, и с културата на страната, в която са се появили (Богданов, 1978). Това поражда главната особеност на българската първопечатна книга – нейната двуподданност, а в някои случаи многоподданност. Ако се опитаме да използваме количествени показатели, би

трябвало да кажем, че българският характер на мнозинството първопечатни книги е приблизително 50 %, в някои случаи дори по-малко. Това обаче съвсем не ги прави „чужди“ или „небългарски“, просто такива са били особеностите на историческия период, през който са се появили.

Принадлежността на **старопечатните** книги към българската национална библиография е далеч по-категорична. Мнозинството книги от този период се характеризират със 100 % български характер. Спорове поражда атрибуцията на някои книги, написани на църковно-славянски език, чиито автори или съставители не са известни. За разлика от М. Стоянов (1957) ние считаме, че книгите от този вид, издадени в Цариград, принадлежат предимно на българската книжнина. Това е така, защото те са издадени след 1840 г., а по това време всички други православни държави, без България, имат собствено книгопечатане. Малко вероятно е руската, сръбската, румънската или най-малко гръцката църква да поръчат отпечатване на богослужебна литература на църковно-славянски език в Цариград. Читателите на подобна литература са били предимно в България. Казано по друг начин, тези книги са по-скоро многоподанни, но в значителна степен предназначени за българските читатели.

Накратко за най-ранните български книги

Историята около възникването на книгопечатането е добре известна. Заслужава обаче да се припомни, че по времето, когато Гутенберг работи върху своя шедьовър - 42-редовата Библия, през 1453 г. османските нашественици завладяват Константинопол – последната голяма крепост на християнството на Балканите. Наложеният от османците режим на управление се основава на принципи, коренно различни от тези, характерни за европейската култура. Една от проявите на мюсюлманския фанатизъм е отричането на книгопечатането като изобретение, обявяването му за гяурско творение. На почит остава само ръкописната книга (Гергова, 1995).

Независимо от тези мрачни условия славянското книгопечатане с кирилски шрифт се появява твърде рано – само 40 години след изобретението на Гутенберг. Това е все още в епохата на „инкунабулите“ – така се означават първите книги, излезли от печат до 1 януари 1501 г. Първите славянски кирилски книги са отпечатани през 1491 г. в Краков от Швайполт Феол и са предназначени за богослужение сред южните славяни. Анализът на техните текстове сочи, че те имат българска езикова основа и това не е случайно. Най-авторитетните и отговарящи на религиозно-догматичните норми тек-

стове по онова време са били българските ръкописни книги, произхождащи пряко или чрез преписи от Търновската книжовна школа.

През 1493 г. със средства на черногорския войвода Гюрг Църноевик в Цетина е основана първата славянска печатница на Балканския полуостров. Отпечатани са няколко богослужебни книги, известни като „цетински инкунабули", на т. нар. „славяно-сръбски" език. След завладяването на Черна гора от турците през 1496 г. печатницата престава да съществува.

Поради изтъкнатите по-горе причини първопечатните български книги се появяват извън територията, обитавана от българския народ, изобщо извън територията на османската империя. В зависимост от мястото на отпечатване и влиянието на различни исторически условия българските първопечатни книги могат да се разделят на четири групи (Богданов, 1978):

1) румъно-български издания от периода XVI–XVII в.
2) венециански издания през XVI в.
3) българо-католически издания през периода XVII–XVIII в.
4) славяно-български издания от XVIII в.

Хронологично най-рано се появяват румъно-българските издания. В началото на XVI в. във Влашко се отпечатват последователно три книги: „Служебник" (1508), „Октоих" (1510) и „Четвероевангелие" (1512). Написани са на среднобългарски език, който по това време, а и векове по-късно, се е използвал в румънските княжества като черковен, книжовен и канцеларски (Врачу, 1962). Най-вероятно печатницата се е намирала в гр. Търговище (на север от Букурещ) или в някой от близките до него манастири. Печатницата, както и книгите се появяват по нареждане и с финансовата подкрепа на влашките войводи (князе). С прекъсвания и в различни печатници издаването на българо-румънски книги продължава до края на XVII в., след което среднобългарският език е изместен от църковно-славянския чрез внасяните по-масови и по-евтини руски издания.

Най-ранната книга на среднобългарски език, отпечатана във Венеция, се появява през 1519 г. благодарение на усилията на черногореца Божидар Вуковик. Предполага се, че това име е измислено от издателя по чисто търговски съображения, за да пласира по-лесно изданията си сред южните православни християни. Зад името „Божидар Вуковик" стоял богатият венецианец Дионисий дела Векия, чиято истинска народност не е ясна (Атанасов, 1980). След смъртта на Дионисий печатницата продължава да работи под ръководството на сина му Виценцо Вуковик, т.е. Виценцо дела Векиа. Всички негови книги са препечатка от изданията на баща му.

През 1566 г. печатницатата на „Вуковик" е закупена от българина Яков Крайков, родом от кюстендилските села. Потомък на стар свещенически

род, Яков Крайков се проявява като добре школуван печатар, гравьор и издател. Негово дело са няколко отлично напечатани и богато илюстрирани книги. Някои от тях като „Часословец“ са издадени в малък, джобен формат, за да бъдат четени по време на път. Това навежда на мисълта, че те са били сравнително евтини и предназначени за по-масова употреба. Търсенето на книги по българските земи вероятно е било голямо, което било предпоставка да се открие първата средновековна българска книжарница – на Кара-Трифун в Скопие. Възможно е Яков Крайков и Кара-Трифун да са били съдружници (Дринов, 1895).

Българо-католическите издания от XVII–XVIII век са свързани с разпространението на католицизма сред българското население. Отпечатани са с подкрепата на Конгрегацията за католическа пропаганда в Рим. Сред авторите от тази епоха особено интересен е трудът на българския епископ Филип Станиславов „Абагар“, смятан за първата българска книга с новобългарски езикови елементи.

Славяно-българските издания от XVIII в. отразяват идеите на илиризма, т. е. отстояват историческото право на южните славяни да живеят свободно в земите на древния Илирикум, заграбени от азиатските нашественици. Най-известният книжовник от това време е Христофор Жефарович – българин от Дойран.

Първите български книги, най-вече тези от XVI в., приличат до голяма степен на ръкописните: липсва титулна страница и пагинация (номерирани са само тетрадките, т.е. ко́лите), използват се лигатури и съкращения, бележки в бялото поле и др. По-късно видът на първопечатните книги започва да наподобява този на съвременните, но остава все още сравнително необичаен за съвременния читател. Много голямо внимание се обръща на илюстрациите и изобщо на ефектния вид на текста. В това отношение първопечатните книги стоят доста по-високо, отколкото старопечатните. Особено ефектни са книгите на Христофор Жефарович, в които илюстрациите като площ заемат повече място, отколкото текста.

Българските първопечатни книги са почти недостъпни за частния колекционер – по правило те са собственост на държавни наши или чужди библиотеки. Не е изключено обаче да се открият неизвестни досега екземпляри от някои издания. Например от „Абагар“ на Ф. Станиславов към 1970 г. са били известни 7 екземпляра, докато десетина години по-късно се съобщава за съществуването на 15, а вероятно и на 16 екземпляра (Райков, 1979, с. 24). Само два от тях се намират в България, от които един - в частна колекция.

Тиражът на първопечатните книги е бил между 200 и 500, като много рядко е достигал 1000 броя (Богданов, 1978). Ако допуснем, че тиражът на „Абагар" е бил около 500 броя, съхранените до днешно време екземпляри от тази книга представляват около 3 %, или от тридесет броя при издаването само една е оцеляла. От някои други първопечатни книги до наши дни са оцелели едва 1–2 екземпляра и то често във фрагментарно състояние.

Цената на първопечатните книги по времето, когато са издавани и разпространявани, е била доста висока. Една средно голяма книга е струвала колкото месечната заплата на един зидар, или се е равнявала приблизително на цената на 10 овце (Атанасов, 1980). Търговията с книги по българските земи се е практикувала отдавна – голяма част от ръкописните книги са се писали с цел продажба, като средство за препитание на преписвачите. Тази практика се е разширила след появата на печатните книги, за да се стигне през средата на XVI в. до отварянето на книжарницата на Кара Трифун.

Приема се, че първата българска **старопечатна** книга е „Кириакодромион сиреч Неделник" на Софроний Врачански, чието отпечатване завършва през декември 1806 г. (нов стил)*. Обикновено се казва, че това е първата книга, написана на новобългарски език, но всъщност езикът ѝ е смес от старобългарски, църковно-славянски и новобългарски с лек превес на последния, така че се различава от езика, на който са говорили по онова време мнозинството обикновени българи. Все пак появата ѝ е качествена крачка напред в българското книгоиздаване: обемиста книга, написана от българин, за българи, издадена в значителен тираж (1000 бр.), четена и използвана дълго време след отпечатването ѝ, станала известна сред народа под името „Софроние".

През същата 1806 г., възможно е преди отпечатването на Софронието, в Будапеща излиза една от най-мистериозните български старопечатни книги: „Молитвенный крінъ". От нея досега не е открит запазен екземпляр.

До 1833 г. българското книгоиздаване се придвижва мъчително. Минават осем години след издаване на Софронието, докато се появят следващите книги. По правило първите български книги са с религиозен и богослужебен характер. Първите светски книги – буквари те, се появяват през 1824 г. Помасово книгоиздаване започва едва след 1860 г., като „пикът" е през 1872 г. – 123 книги. През годините на Априлското въстание и Освободителната война броят на издадените книги рязко пада.

---

* Преди Софронието, през 1802 г., излиза един речник-разговорник на гръцки, влашки, български и албански, писан изцяло с гръцки букви от поп Даниил от Москополе, Корчанско (вж. **02-A151**). Принадлежността на тази книга към българската книжнина, според някои автори, е спорна.

Първите старопечатни книги са печатани със старите кирилски букви, които се означават като „кирилица“ или „стара кирилица“. От началото на XVIII в. в Русия възниква граждански вариант на кирилицата, наречен „гражданица“, защото се е използвал за писане само на текстове със светски характер. Гражданският шрифт постепенно навлиза и в българското книгопечатане. Първата българска книга, напечатана с гражданица, е „Аритметика“ на Хр. Павлович, излязла през 1833 г. (**33-1**).

По-голямата част от старопечатните книги биха се сторили на съвременния читател твърде скучни и безвъзвратно остарели. Но колекционерът или любителят на стара книжнина не може да бъде човек, който търси в тези книги четиво за развлечение. Гордостта от притежаването на подобни книги идва от съзнанието, че си съхранил част от нашето духовно богатство, част от българската история и култура. Затова и цената, която се плаща, е доста по-висока от цената на поредния съвременен „бестселър“.

Цифрово значение на кирилските букви

Арабските цифри проникват по българските земи сравнително късно – през XVIII в. Дотогава, а и доста след това, по източна традиция като цифри са се използвали буквите от гръцката, съответно кирилската азбука. За по-лесно превръщане на буквените символи в арабски цифри служи дадената таблица (Александров, 1986):

А	А – 1	К	К – 20	Р	Р – 100
В	В – 2	Л	Л – 30	С	С – 200
Г	Г – 3	М	М – 40	Т	Т – 300
Д	Д – 4	Н	Н – 50	Ѵ	Ѵ – 400
Є	Є – 5	Ѯ	Ѯ – 60	Ф	Ф – 500
Ѕ	Ѕ – 6	О	О – 70	Х	Х – 600
З	З – 7	П	П – 80	Ѱ	Ѱ – 700
И	И – 8	Ч	Ч – 90	Ѡ	Ѡ – 800
Ѳ	Ѳ – 9			Ц	Ц – 900
І	І – 10				

Буквен символ за нула и за хиляда няма. Буквата а може да означава както единица, така и 1000. Например буквеният запис аѡке с помощта на таблицата лесно се превръща в 1825. Ако в числото има нула, не се слага никаква буква. Например аѡs = 1806, афи = 1508 и т.н.

В горните примери стартовата година е рождението на Христос. Понякога, наред с тази, се пишат и годините, изтекли от „сътворението на света". Тогава годината по християнското летоброене се определя като от годините, изтекли от сътворението на света, се изважда числото 5508. Например, ако книгата е отпечатана през година зрмѳ от сътворението на света, това отговаря на 7149 година, или 7149 – 5508 = 1641 г. от рождението на Христос.

Структура и начин на работа с каталога

Каталогът е съставен от три раздела: първопечатни книги, старопечатни книги и периодични издания.

Списъкът на **първопечатните** книги е направен на хронологична база. Всяка книга получава каталожен номер, състоящ се от две части: първата цифра е поредният номер в каталога, втората е годината на издаване. Библиографското описание на първопечатните книги е дадено в свободен текст, тъй като повечето от тях нямат титулна страница. Сведенията за съставителя, издателя и др. се съдържат най-често в предисловията или послесловията, които невинаги са запазени. Книгите, за които има достатъчно данни, са описани по-подробно, но за някои други информацията е съвсем оскъдна. Където е възможно, е дадено точно описание на размерите на книгата и подробности за вида на текста, както и кратки образци от него.

Старопечатните книги са подредени хронологично по година на издаване, а в рамките на всяка година – по азбучен ред на **заглавията**. Това подреждане по наше мнение дава най-добра възможност за бързо намиране на съответната книга, още повече че в немалък брой книги името на автора не е отбелязано на титулната страница. Книгите са разделени на две части: на български език (независимо от използваната азбука) и на чужди езици.

Каталожният номер на старопечатните книги, написани на български език, се състои от две цифри: първата дава двете последни числа от годината на издаване, втората – поредния номер на книгата в рамките на годината на издаване. Така например каталожен номер **65-14** означава, че книгата е отпечатана през 1865 г. и се намира под № 14 в списъка за същата година. Каталожният номер на книгите, отпечатани на чужди езици, се формира като

между горните двете цифри се поставя буквата **А**. Например означението **41-А76** означава, че книгата е публикувана през 1841 г. и носи пореден номер 76 в списъка от книги на чужди езици.

Следва пълен азбучен указател на всички старопечатни книги, подредени по азбучен ред на заглавията. Той се състои от три части в зависимост от използваната азбука на книгите: кирилица (стара и съвременна), латинска и гръцка. Този азбучен указател е полезен за първоначална оперативна ориентация, особено в случаите, когато читателят попадне на книга, на която годината на издаване не е посочена, или не се чете.

Авторският указател включва имената на всички автори, преводачи и иждивители (спонсори), без тези на издателите и собствениците на печатници.

За улеснение на читателя в отделен списък са събрани всички книги, които липсват в РБВК на М. Стоянов (1957; 1959).

От статистическата таблица може да се добие представа за разпределението на книгите по години, език на издаване и общия брой книги, излезли до произволно взета година.

Периодичните издания са подредени по азбучен ред на заглавията им. Описани са независимо от книгите и данните им не са отразени в справочните указатели.

Библиографското описание на всяка **старопечатна** книги отразява точно текста на титулната страница и корицата. В малкото случаи, когато има отклонение от това правило, в описанието е направено съответното уточнение, поставено в средни скоби. При прекалено дълъг текст на титулната страница в някои случаи по-маловажната **част** от описанието е заменена с многоточие (…).

Описанието е направено според оригиналния правопис и пунктуация. За да не се обременява изложението, краесловните ерове (Ъ и Ь) са изпуснати, тъй като те нямат фонетична стойност. Краесловните ерове са запазени само при описанието на много редки книги и такива, които се описват за пръв път. Някои букви от старата кирилица по технически причини също са заменени със съвременните им аналози.

Броят страници отговаря на оригиналната пагинация. Например записът 2 нб. + IV + 234 + 6 нб. с. означава, че книжното тяло се състои последователно от 2 небroени страници, плюс 4 страници, означени с римски цифри, плюс 234 страници, означени с арабски цифри и накрая има 6 небroени страници. „Небroена“ е страница, която е неномерирана. Записът IV + 5-47 с. означава, че в началото на книгата има четири страници, номерирани с

римски цифри от I до IV, после номерацията продължава от 5-а до 47-а страница с арабски цифри.

Форматът на книгата се определя от височината и ширината ѝ. В полиграфичната практика форматът се означава като част от използвания печатарски лист, получена в резултат на сгъването му. В каталога са използвани следните означения: фолиант или фолио (фол.) – хартиеният лист е сгънат на две по дългата му страна; кварт (четвъртина, 4°) – листът е сгънат два пъти и образува 4 листа или 8 страници; октав (осмина, 8°) – листът се прегъва 3 пъти така, че да се получат 8 листа или 16 страници и т. н.

Този начин на означаване не е много подходящ при старите книги, тъй като изходният хартиен лист има доста различни размери и при едно и също прегъване се получават различни по големина страници. В по-важните случаи в каталога форматът на книгата е определен според действителния размер на страницата в сантиметри. Това също е относителен метод, тъй като при подвързване и преподвързване размерът на страниците може да се намали в различна степен спрямо първоначалния.

Шрифтът на книгите, написани на български, е означен с буквите **К** (стара кирилица) и **Г** (гражданица или съвременна кирилица). Записът **К+Г** означава, че в текста са използвани и двата шрифта.

Тиражът на книгите в повечето случаи е неизвестен. В много случаи обаче за него може да се съди по броя на заявените от спомоществувателите екземпляри от списъка, намиращ се в края на някои книги. Този брой в каталога е означен с курсив, например *600* означава, че спомоществувателите са заплатили за 600 екземпляра от книгата.

Библиографското описание завършва с номерата, под които съответната книга се намира в описите на М. Стоянов (1957; 1959) и В. Погорелов (1923) и по-рядко Ал. Балан (1909). Номерът от съответния опис се предхожда от съкращенията С, П и Б.

Ако книгата е издавана няколкократно, в текст, поставен в средни скоби, се прави препратка само към последното и предишното издание. Така по каталожния номер на последното издание могат последователно да се проследят предишните.

Цени

Цените (дадени в евро, €) са **ориентировъчни** и зависят на първо място от степента на запазеност на книгата. Поради отсъствие на активен пазар за старопечатни книги в някои случаи каталожната цена е резултат от субективното виждане на съставителя или изобщо не е поставена.

За да не се получават недоразумения с дадените в каталога цени, трябва да се има предвид, че това не са цени на обикновени стоки от кварталния магазин. Цената се определя най-вече от желанието на продавача да се раздели с книгата и ентусиазма на потенциалния купувач да я притежава.

При формирането на цената на конкретен екземпляр трябва да се отчита следното: Цената, дадена в каталога, се отнася за книга, която е запазена в пълен обем съгласно библиографското описание, включително таблици, карти и илюстрации. Допустимо е до няколко от страниците да са копия, но трябва да са изпълнени качествено. Копие на титулната страница понижава цената. Липсата на титулна страница или лошият ѝ вид водят до силно намаляване на цената. В същата посока действат: заболяване на хартията (плесени, петна), дефекти от насекоми и гризачи, петна от мастило и восък, надраскани страници, разкъсани или силно деформирани листи, наличие на неподходяща по стил съвременна подвързия, силно орязани при подвързването страници и т. н.

Цената може да бъде по-висока от дадената в каталога в следните случаи: при наличие на интересни приписки, а също на посвещения от автора или от други известни личности; отлично запазено книжно тяло без следи от заболяване на хартията; стара, но отлично **запазена** подвързия.

Старата, но дефектна или негодна подвързия не повишава цената на книгата.

Цените, дадени в този каталог, са валидни при покупка на книгите от специализирана книжарница или дилър. Цените, на които книгите могат да се продадат, са по правило по-ниски.

Опазване и съхраняване на книгите

Първопечатните и старопечатните книги са културно-исторически ценности и тяхното опазване и правилно съхранение трябва да е първостепенна задача на собственика им.

Най-съществената съставна част на книгата е хартията. В миналото най-здравите и трайни хартии са се изработвали ръчно от смес, състояща

се от развлачени ленени и памучни парцали, третирана с желатин. Една от най-широко използваните за книгопечатане хартии се състои от дървесна каша, обработена с натриев сулфит (Na_2SO_3) за отстраняване на лигнина и естествените смоли, след това третирана с колофон и алуминиеви соли.

Хартията е органичен материал и като такъв има ограничена трайност. Структурно тя представлява капилярно-порест материал с голяма хигроскопичност, паропроницаемост, податливост на деформация и микробиологично разрушаване. Под прякото въздействие на светлината (слънчева или изкуствена) новите хартии бързо пожълтяват и стават чупливи. С течение на времето киселинността на хартията нараства, за което спомагат някои от съставките на хартиената каша: колофон, алуминиеви соли, а също и продуктите от разграждане на целулозата. Киселата хартия става лесночуплива.

Честото изменение на температурата и влажността е предпоставка за развитие на микроорганизми. Те атакуват както хартията, така и лепилата, при което възникват трудноотстраними цветни петна (Вълкова, 1984). За да се избегне повреждането на книгите, те трябва да се съхраняват при температура 18–20 °C и относителна влажност около 60 %. При относителна влажност над 70 % опасността от поява на плесени е много голяма.

Реставрацията и консервацията на пострадала от лошо съхранение книга е по възможностите само на специализирана лаборатория. Някои съвсем елементарни обработки могат да бъдат направени от всеки притежател на стара книга.

На първо място книгата трябва да се почисти механично и да се проветри. За целта тя се изнася на открито, почиства се от плесените с четка и се излага за 1–2 h на слънце. Книгата се оставя на сянка изправена и разтворена за едно-две денонощия, след което може да се прибере в библиотеката.

Силно намачкани листи, особено откъснатите от книжното тяло, могат да се обработят чрез промиване. За целта в широк и плитък съд се налива вода в слой с дебелина около 2 cm. Прибавят се 1–2 g чиста гасена вар и се разбърква добре. Хартиеният лист се потапя и се разклаща в течността в продължение на около 5 min. Изважда се внимателно, подсушава с филтърна хартия и се изправя, за да се отстранят нагънатите части. Тази обработка остранява достатъчно ефективно и излишната киселинност на хартията.

Някои елементарни правила помагат за по-дълго запазване на книгите. На първо място е желателно старите книги да се съхраняват библиотечен шкаф, който се затваря с врати, а не на открити лавици. Книгите не трябва да са натъпкани плътно по лавиците, тъй като не могат да се проветряват и лесно се разкъсват при вадене. Винаги изваждайте по една книга от всяка плътно заета лавица и „разреждайте“ останалите така, че между тях да

остане свободно пространство. Подобно разполагане предпазва книгите и от често наблюдаваното отделяне и разкъсване на гърба на книги, които са наредени плътно една до друга и често се изваждат чрез силно дърпане на горната им част.

Много вредна е практиката книгите да се запечатват плътно в полиетиленови или целофанови опаковки. Това се прилага най-често за съхраняване на книги с меки корици. Подобно опаковане трябва да се избягва за по-продължително време, тъй като книгите не могат „да дишат" и в тях се развиват плесени.

Неправилното подлепяне на разкъсани листи и подвързия може необратимо да съсипе вида на книгата. В тези случаи трябва да се потърси помощта на опитни букинисти или да се поиска консултация от специалист-реставратор.

Ако книгата е много ценна и същевременно сериозно пострадала от лошо съхранение, най-доброто решение е пълна реставрация и консервация, която може да се извърши в лабораториите на някои от нашите големи библиотеки или музеи. Най-съвременният вариант е ламинацията – покриването на всеки лист от книгата с четирислоен прозрачен материал, пресован при висока температура и налягане (Плендърлейт, 1971). Методът е много скъп, но след такава обработка книгата става практически „вечна".

За попълване на липсващи страници има два начина. Първият е почти хипотетичен и се състои в търсене на липсващата страница от друга книга, която е в силно фрагментирано състояние. Вероятността да се намери именно липсващата страница обаче е много малка. Освен това понякога е по-добре да се комплектува една книга, която има много липсващи страници, отколкото да се унищожава като се използва за попълване на друга. Вторият начин е липсващите страници да се възстановят чрез копиране от друг, по възможност отлично запазен екземпляр на същата книга. Копието трябва да се направи върху хартия, максимално наподобяваща по фактура, плътност и цвят оригиналната.

София, декември 2006 г.
200 години от издаването на „Софрониего" (1806)
и (почти) 500 години от отпечатването
на първата печатна книга на български език
от свещеноинок Макарий (1508)

Н. Теодосиев

Списък на използваните съкращения в каталога

Б – Балан, Ал. (1909) Български книгопис за сто години 1806–1905
БГ, б. г. – без година (в книгата годината на издаване липсва)
Г – текстът е написан с граждански шрифт (съвременна кирилица)
изд. – издание
изт. – източник
ил. – илюстрации, гравюри
К – текстът е написан на стара кирилица, означавана неправилно като „църковно-славянски букви“
л. – лист
НБКМ – Народна библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“
нб. – неброен (неномериран лист или страница)
П – Погорелов, В. (1923) Опис на старите печатани български книги
РБВК – Репертоар на българската възрожденска книжнина, вж. следващото
С – Стоянов, М. (1957; 1959) Българска възрожденска книжнина, Т. I и Т. II
с. – страница
табл. – таблица
фол. – формат „фолиант“
R – много рядка книга
250 – брой на книгите, заявени от спомоществувателите
[xxx] – текст, добавен от съставителя

Литература

Александров, Ив. (1986) Българското писмо и средновековният изток. С., Народна просвета.

Арнаудов, М. (1930) Неофит Хилендарски Бозвели. С., Св. Синод на българската църква.

Арнаудов, М. (1935) Априлов – живот, дейност, съвременници. С., Мин. на нар. просвещение.

Атанасов, П. (1959) Начало на българското книгопечатане. С., Наука и изкуство.

Атанасов, П. (1980) Яков Крайков – книжовник, издател, график. XVI в. С., Наука и изкуство.

Балан, Ал. Т. (1909) Български книгопис за сто години 1806–1905. С.

Барутчийски, С. (1905) Христо Груев Данов. Биографичен очерк. – В: Юбилеен сборник „Хр. Г. Данов“, Пловдив.

Бешевлиев, В. (1979) Първобългарски надписи. С., БАН.

Бешевлиев, В. (2003) Прабългарски надписи. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. С., АИ „Марин Дринов“, 250–256.

Богданов, Ив. (1963) Български първопечатни книги. – Год. на бълг. библиографски инст., **IX**, 1962, 85–123.

Богданов, Ив. (1966) Българската литература в дати и характеристики 817–1965. С., Народна просвета.

Богданов, Ив. (1978) Българската книга през вековете. С., Народна просвета.

Бурмов, Ал., Ст. Стойков (1937) Бачо Киро Петров. Материали и документи. С.

Василиев, Ас. (1986) Стематография – факсимилно издание. С., Наука и изкуство.

Врачу, А. (1962) Някои бележки върху езика на първата печатана в Румъния книга (среднобългарски паметник от началото на XVI в.). – Български език, кн. 2, 211–214.

Вълкова, М. (1984) Консервация и реставрация на художествени произве-дения от хартия. – В: Въпроси на консервацията и реставрацията. С., Наука и изкуство, 36–50.

Георгиев, Ем. (1981) Нашето аз-буки-веди. С., Народна просвета.

Гергова, А. (1995) Книгознание. С., УИ „Св. Климент Охридски“.

Гергова, А. (съставител, 2004). Българска книга. Енциклопедия. С., Пенсофт.

Дерменджиев, Хр. (1986) Описание на Ерусалим – съставител, художник и гравьор Христофор Жефарович, Виена, 1748. С., Наука и изкуство.

Дженева, М., В. Борисова, Кр. Големанова (съставители, 2005) Старопечатни издания. Българска възрожденска книжнина 1806–1878. Своден каталог [на библитеките в гр. Шумен]. Шумен.

Димитров, Г. (1895) Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Част I. Пловдив.

Добрев, П. (2005) Златният фонд на българската древност. С., ТАНГРА ТаНакРа ИК.

Дринов, М. (1895) Яков Трайков от София и Кара-Трифун от Скопие. (Български книжари в 16-ти век). – В: Юбилеен сборник на Славянската беседа. С., Придворна печатница, 29–36.

Единството на българския език в миналото и днес (1978). Български език, XXVIII, 1978, кн. 1, 3–43.

Заимов, Й. (1970) Битолски надпис на Иван Владислав самодържец български – старобългарски надпис от 1015–1016 г. С., БАН.

Иванов, Й. (1931) Български старини из Македония. Второ допълнено издание. С., Държавна печатница.

Иванчев, Д. (съставител, 1962) Български периодичен печат, 1844–1944. Том I–III. С., Наука и изкуство.

Казанджиев, Л. (1943) Българският народен езиков гений. Книга за превъзходствата на българския език над другите езици в света. С., Книгоиздателство Ст. Атанасов.

Каратаев, И. (1883) Описаніе славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами. Том первый, с 1491 по 1652 г. Санктпетербург, типографія Императорской АН.

Кутинчев, Ст. (1920) Печатарството в България до Освобождението. С., Държавна печатница.

Милев, Н. (1914) Католишката пропаганда в България през XVII век. С., Царска придворна печатница.

Мирчев, К. (2000) Старобългарски език. С., Фабер.

Михайлов, Е., В. Цветков (1984) Каталог-наръчник за книголюбители. 1806–1948 г. С.

Петканова, Д. (съставител, 2003) Старобългарска литература – енциклопедичен речник. В. Търново, Абагар.

Плендърлейт, Х. (1971) Консервация и реставрация на старинни предмети и художествени творби. С., Български художник.

Погорелов, В. (1923) Опис на старите печатани български книги. С., Държавна печатница.

Райков, Б. (1967) Опис на славянските старопечатни книги от XV и XVI век в Народната библиотека „Кирил и Методий" – София. – Известия на НБКМ, VII (XIII), 225–253.

Райков, Б. (1979) Абагар на Филип Станиславов, Рим, 1651. С., Народна просвета.

Русинов, Р. (1999) История на новобългарския книжовен език. В. Търново, Абагар.

Стоянов, М. (1957) Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806 – 1878, т. I. С., Наука и изкуство.

Стоянов, М. (1959) Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806 – 1878, т. II. С., Наука и изкуство.

Стоянов, Ст., М. Янакиев (1960) Старобългарски език, текстове и речник. С., Наука и изкуство.

Табаков, Н. (1926) Съчиненията на Петър Берон, печатани на френски език (пълен библиографичен опис). – В: Сборник Д-р Петър Берон по случай стогодишнината на Рибния буквар. С., Държавна печатница, 140–149.

Харалампиев, Ив. (2001) Историческа граматика на българския език. С., Фабер.

Цибранска, М. (1996) Кирилските първопечатни книги в книжовно-езиковата характеристика на XVI век. – В: Българският шестнадесети век, С., Издателство на НБКМ, 519–527.

Цонев, Б. (1910) Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Софийската народна библиотека. Т. I. С., Държавна печатница.

Цонев, Б. (1913) Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб. Сборник на БАН, кн. I. С.

Цонев, Б. (1920) Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. С. Държавна печатница.

Чикакчиева, Д., С. Драганова (съставители, 2005) Българската възрожденска книга в библиотеките на Стара Загора. Своден каталог. Ст. Загора.

Panaitescu, P. (1939) Octoihul Lui Macarie şi originale tipografiei in Tara Romineasca. Bucuresti.

Panaitescu, P. (1961) Liturghierul lui Macarie (1508). Bucuresti, Editara Academiei RPR.